

Етика взаємодії з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Вже понад два роки українські діти живуть в умовах повномасштабної війни, переживають травматичний досвід та стають свідками й постраждалими від російських воєнних злочинів. Травматичний досвід стає підставою для залучення цих дітей до адвокаційних кампаній та публічної комунікації.

Залучаючи до публічних виступів і комунікації з широким загалом, зокрема медіа, дітей, які постраждали внаслідок війни, важливо насамперед розглядати потенційну можливість порушення права дитини на захист особистої гідності та недоторканності, безпеки й приватності дитини, можливість спричинення психічної травми або ретравматизації.

Особливо це стосується тих дітей, які мешкають/мешкали на тимчасово окупованих територіях, мають досвід примусового вивезення або депортації, стали свідками воєнних злочинів тощо.

Ключові керівні принципи мають бути: найкращі інтереси дитини, не нашкодь, конфіденційність, необхідність, інформована згода дитини.

З метою захисту права дитини на приватність, безпеку та психічний добробут, відповідно до національного та міжнародного права, експертами офісу Уповноваженого ВРУ з прав людини, ГО “Регіональний центр з прав людини”, БФ “Голоси дітей”, ГС “Українська мережа за права дитини” та широкого кола експертів з міжнародних та національних організацій були напрацьовані рекомендації щодо етики взаємодії з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій.

1. Публічна комунікація досвіду, пов’язаного з протиправними діями у ході воєнних дій, з детальним розглядом травматичних подій можуть мати серйозні наслідки для психічного здоров’я дитини, зокрема ретравматизацію та загострення психологічних проблем.

Постійне нагадування про травматичні події та їх обговорення перед публікою може спричинити ретравматизацію дитини через кілька ключових механізмів:

- відновлення травматичних спогадів: за постійного нагадування про пережиті травматичні події без їх психологічного опрацювання психіка може відкидатися назад, у травматичну подію, а також може посилитися відчуття страху, тривоги та безпорадності, які були в той момент;
- психічне перевантаження: постійні публічні виступи можуть змусити дитину неперервно зосереджуватися на своїх травматичних спогадах, спричинюючи психічне перевантаження і стрес. Враховуючи незрілість психіки, це може призвести до психоемоційного виснаження та погіршення психічного стану в цілому;
- порушення приватності та відчуття безпеки: постійні публічні виступи можуть порушувати право дитини емоційно розкриватись і публічно обговорювати свої почуття, що посилює відчуття небезпеки та безпорадності;

■ зміна перцепції (сприйняття) себе та світу: зміна образу себе та світогляду, які акцентують саме травматичні події, можуть сформувати ставлення до себе як до жертви, надалі це може мати негативні наслідки формування віктимної поведінки. Загострена увага до перебільшеного травматичного досвіду дитини та деталей цього досвіду може спричинити фіксацію на травмі та подальшого її опрацювання психікою.

Згідно із психологічною теорією травматичного стресу, найшкідливіший вплив мають постійне нагадування або повторне переживання подій, що спричинили травму. Це може призвести до посилення симптомів посттравматичного стресового розладу, зокрема посилення симптомів тривожності, депресії та дисоціації.

Навіть якщо дитина дістала психологічну підтримку та психотерапію, постійне нагадування про травматичні події та їх обговорення перед публікою може спричинити додатковий стрес та погіршити її стан. Для дитини це може стати додатковим джерелом травматичного досвіду й ускладнити процес її адаптації до нового середовища та навколишнього життя.

2. Публічне проговорення досвіду, пов'язаного з протиправними діями у ході воєнних дій, може зашкодити процесу притягнення винних осіб до відповідальності

Відповідно до Протоколу Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) щодо обробки конфіденційної інформації під час розслідування учасники провадження, зокрема свідки та потерпілі, зобов'язані мінімізувати ризик розголошення конфіденційної інформації максимально можливою мірою. Відповідна інформація може бути розкрита, лише якщо це безпосередньо та абсолютно необхідно для підготовки й представлення справи. Однак, навіть у такому випадку мова йдеться не про публічний розголос, а про поширення відомостей серед вузького кола осіб, яке має відповідати низці вимог МКС¹.

Якщо дитина ще не отримала статус свідка або потерпілого в МКС, вона може бути опитана, зокрема журналістом або представником громадської організації, за умови дотримання чинних міжнародних стандартів у даній сфері². При цьому, важливо не дозволяти проникненню в інтерв'ю будь-яким припущенням щодо того, що сталося. Наприклад, якщо запитання мають характер навідних, тобто впливають на потенційну відповідь, таке інтерв'ю може бути не тільки пізніше неприйнятним у суді, але й поставити під сумнів належність опитуваного так, що навіть наступне опитування слідчим буде визнаним неналежним. Якщо запитання переконують дитину, що щось сталося, її свідчення більше не можуть сприйматися як незалежні докази³.

На належність свідчень дитини також впливає внутрішня узгодженість інтерв'ю: однаковий опис обставин справи в кожній з розповідей, проговореній публічно. Крім того, важливим є дотримання фактичної сторони: якщо інтерв'юер запитує про те, про що дитина не могла знати, однак та відповідає, такі свідчення не будуть прийняті як належні докази .

1 https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2015_21034.PDF

2 https://docs.google.com/document/d/1w0D7kQ5p_td9t8uu7fzmAVK3MfgDBGeb/edit?usp=sharing&oid=103589046018768472478&rtopof=true&sd=true

3 https://www.law-democracy.org/live/wp-content/uploads/2022/07/Guide-Journalists-Doc-Crimes.final_.pdf

3. Проговорення досвіду, пов'язаного з протиправними діями у ході воєнних дій або збройних конфліктів, може суперечити найкращим інтересам дитини

Пункт 1 статті 3 Конвенції про права дитини надає дитині право на те, щоб її найкращі інтереси були оцінені та враховані в першу чергу в усіх діях або рішеннях, які її стосуються, як у публічній, так і в приватній сфері. Крім того, він виражає одну з фундаментальних цінностей Конвенції. Комітет з прав дитини визначив пункт 1 статті 3 як один із чотирьох загальних принципів Конвенції щодо тлумачення та реалізації всіх прав дитини, і застосовує його як динамічну концепцію, яка вимагає оцінки, що відповідає конкретному контексту⁴.

Згідно з етичними принципами ЮНІСЕФ щодо повідомлення про дітей, які ставлять їх або інших дітей під загрозу відплати чи стигматизації, найкращі інтереси кожного неповнолітнього мають превалювати над будь-якими іншими міркуваннями, **включно з адвокацією проблем дітей і просуванням прав дитини**⁵.

Щодо оцінки найкращих інтересів дитини, необхідно проконсультуватися з тими, хто найближче знайомий із ситуацією дитини та найкраще може її проаналізувати, щодо політичних, соціальних і культурних наслідків будь-якого опитування. З цієї точки зору, будь-яке публічне висвітлення історії дитини, як за її участі, так і без (наприклад, у записі) повинне бути схвалене, щонайменше, законним представником неповнолітнього та психологом, який працює з дитиною. Законний представник дитини також має бути поінформованим щодо визначення найкращих інтересів дитини і прав дитини. Опитування дитини до проходження нею реабілітації, зокрема психологічної здебільшого буде таким, яке суперечить її найкращим інтересам.

Лише в окремих випадках публічне висвітлення історії дитини може відповідати її найкращим інтересам, зокрема:

- коли неповнолітній вступає в контакт з інтерв'юером, бажаючи реалізувати своє право на свободу вираження поглядів і право на те, щоб його думку почули.
- коли дитина є частиною тривалої програми активізму чи соціальної мобілізації та хоче, щоб її ідентифікували.
- коли дитина бере участь у психосоціальній програмі, і такі свідчення є частиною її реабілітації.

У кожному зі згаданих випадків необхідно отримати схвалення законного представника та психолога, який працює з дитиною. У кожному зі згаданих випадків дитина має бути всебічно поінформована про свої права, в тому числі про право на відмову відповідати на всі або окремі питання, можливі наслідки проведеного інтерв'ю та подальший план його розповсюдження.

4 <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEAXPu5AtSWvliDPBvwUDNUfn%2FyTqF7YxZy%2Bkauw11KClJE%2BuiSvW0TSbyFK1MxqSP2oMIMyVrOBPKcB3Y1%2FMB>

5 <https://www.unicef.org/serbia/en/ethical-guidelines>

4. Публічне проговорення досвіду, пов'язаного з протиправними діями у ході збройного конфлікту, може не відповідати стандартам опитування й поводження з постраждалими від міжнародних злочинів

Дитину, яку є підстави, *prima facie*, вважати постраждалою від збройного конфлікту, слід опитувати згідно з чинними міжнародними стандартами. Останні закріплені в Паризьких принципах та настановах щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи збройним угруповуванням⁶, Етичних принципах для журналістів, підготовлених Комунікаційною групою ООН⁷, Посібнику Dóchas з етичних комунікацій Ірландської асоціації неурядових організацій розвитку⁸. Відповідні стандарти забезпечують пріоритет найкращих інтересів дитини як у питанні початку, так і продовження та завершення інтерв'ювання.

У контексті публічного проговорення досвіду, пов'язаного з протиправними діями у ході збройного конфлікту, слід звернути увагу на можливу невідповідність наступним принципам опитування дитини:

- Не нашкодь, які б цілі не переслідувались. Мета не може виправдовувати засоби, оскільки опитування передбачає дотримання найкращих інтересів дитини та виключення можливості її травматизації як під час опитування/інтерв'ю, так і після його поширення.
- Необхідності уникати надмірної деталізації принизливого поводження або інших страждань особи, що робить її надбанням публіки та змушує повторно переживати власне приниження.
- Права припинити опитування в будь-який момент, заборонити його оприлюднення повністю або частково.
- Обмеження кількості інтерв'юерів, фотографів, а також іншого негативного впливу локації.
- Комфорту дитини, коли вона може розповісти свою історію без стороннього тиску, в тому числі з боку інтерв'юера та законного представника.

Також слід підкреслити, що публічне проговорення досвіду, пов'язаного з протиправними діями у ході воєнних дій, фактично повністю нівелює здобутки України щодо впровадження в національну юстицію підходу дружнього до дитини, зокрема моделі “Барнахус”. Одним зі стандартів згаданої моделі є безпечне, нейтральне та сприятливе для дитини середовище опитування, яке дозволяє зменшити тривогу та запобігти (повторному) травмуванню. При цьому кількість та тривалість опитувань зводиться до мінімуму⁹. Публічне проговорення не відповідає стандартам моделі “Барнахус” і без проходження реабілітації не може співіснувати разом з нею.

6 <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>

7 https://www.unicef.org/afghanistan/media/2136/file/afg-publication_UN%20Ethical%20Guidelines%20for%20Journalists%20-%20English.pdf%20.pdf

8 https://www.dochas.ie/assets/Dochas-Ethical-Guide-D8_Final-v2.pdf

9 https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf

5. Публічне проговорення досвіду, пов'язаного з протиправними діями у ході воєнних дій та збройних конфліктів, суперечить національному законодавству щодо дитячої праці

До найгірших форм дитячої праці, зокрема, належить використання дитини в діяльності, яка за своїм характером чи умовами, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини. Регулярне залучення неповнолітнього постраждалого від міжнародних злочинів до публічних адвокаційних кампаній, яке призводить до (повторної) травматизації, може мати ознаки експлуатації дитини, яка заборонені статтями 19 та 32 Конвенції ООН про права дитини. Подібні дії також можуть підпадати під статтю 150 Кримінального кодексу України¹⁰.

Важливо також провести паралелі між адвокаційною кампанією з використанням публічного проговорення дитиною, постраждалою від міжнародних злочинів, її історії та використанням дитини в комерційній рекламі. У пункті (g) частини 1 статті 9 Директиви Європейського Парламенту та Європейської Ради 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 року про узгодження певних положень, визначених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг (Директива про аудіовізуальні медіапослуги) йдеться про те, що “аудіовізуальні комерційні повідомлення не можуть завдавати фізичної або моральної шкоди неповнолітнім”¹¹. Вочевидь, що дане правило поширюється й на безоплатне використання дитини в адвокаційних заходах та комунікаційних кампаніях. Як було продемонстровано вище, подібне залучення неповнолітніх може не відповідати їхнім найкращим інтересам, призводити до (повторної) травматизації, стигматизації дитини в суспільстві та її таврування як жертви.

Аналіз чинних міжнародних договорів та стандартів, а також норм національного законодавства дозволяє стверджувати про можливе порушення прав дитини у ході публічного проговорення її досвіду як постраждалої від міжнародних злочинів. Подібні адвокаційні заходи не лише здебільшого не відповідають найкращим інтересам неповнолітнього, але все частіше здобувають негативну реакцію осіб, на яких спрямована така кампанія. У своєму листі від 10 січня 2023 року Хіліан Хюбнер – виконавча директорка Співки з глобальних дитячих проблем Джорджтаунського університету та членкиня Міжнародної експертної групи Bring Kids Back UA висловлює занепокоєння, зазначаючи, “що в політичному просторі США існує чимала стурбованість щодо залучення дітей, які нещодавно пережили травматичні події, до висвітлення їхнього досвіду на публічних форумах, оскільки це може призвести до повторної травматизації. Враховуючи делікатність цього питання в спільнотах із захисту прав дитини та політиків у Сполучених Штатах, залучення дітей до публічної політики може мати негативні наслідки як підхід до адвокації”.

10 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32010L0013>

Рекомендації

Беручи до уваги наявні ризики та загальну неефективність залучення дітей до адвокаційних кампаній щодо постраждалих внаслідок війни дітей в Україні, зокрема в результаті депортацій, примусового переміщення, невиправданої затримки репатріації та повернення українських дітей, вважаємо за необхідне:

- мінімізувати участь постраждалих дітей в публічному проговоренні їхнього досвіду (на основі ключових керівних принципів вирішити, чи потрібна/необхідна участь дитини);
- надавати перевагу використанню свідчень законних представників над свідченнями дитини, де це можливо. Залучення постраждалої дитини слід розглядати лише як крайній захід. Рішення про це має ухвалюватися на основі всіх вищезазначених принципів, і його слід уникати, наскільки це можливо. Надання дитиною інформації не повинно бути політизованим;
- проводити попереднє інформування батьків або законних представників дитини, яка постраждала внаслідок війни та збройних конфліктів, про права дитини та реалізацію найкращих інтересів дитини;
- не допускати участі постраждалої дитини в адвокаційному заході/кампанії до проходження нею реабілітації, зокрема психологічної, та оцінки її найкращих інтересів. Врахувати, що процес психологічної підтримки або реабілітації не має чітко визначеного часу і залежить від індивідуального запиту, тяжкості пережитого досвіду та стану дитини;
- сприяти забезпеченню журналістами стандартів роботи з дітьми, які постраждали від воєнних дій та збройних конфліктів, шляхом проведення спеціалізованих тренінгів;
- проводити регулярні просвітницькі кампанії задля підвищення обізнаності дітей та їхніх законних представників щодо прав неповнолітніх, зокрема, у ході комунікації з журналістами, представниками органів влади та неурядових організацій.